radikale, buitengewoon kreatieve, humoristiese en slimme wijze. De rommel die ontstaat is vruchtbaar, maar Latours nieuwe orde (nog) niet. Latour lijkt uit op - kan het franser - een nieuwe taal en een andere wereld, maar zover is het nog niet. Niettemin lijkt hij op weg nogal wat aktoren als bondgenoot en vijand te mobiliseren in zijn retoriese oorlog, en wellicht heeft hij daarmee het grootste deel van zijn overwinning binnen.

Heidegger en het nationaal-socialisme

Hub Zwart

Bespreking van: Jacques Derrida. De l'esprit, Heidegger et la question. Parijs (Galilée) 1987.

Het debat over de nazistiese sympathieën van de duitse filosoof Martin Heidegger is in Nederland hoog opgelaaid. Heideggers politieke stellingname in '33 werpt een lange schaduw op zijn werk. De vraag is echter hoe ver die schaduw reikt. De franse Heidegger-kenner Jacques Derrida wijdde een boek aan deze kwestie.

Martin Heidegger is een invloedrijk denker. Zijn monumentale boekwerk "Sein und Zeit" wordt als een filosofies hoogtepunt van onze eeuw beschouwd. Maar in 1933 is het uitgerekend Heidegger die, in zijn beruchte "Rektoratsrede", warme sympathie met de nazistiese machtsovername betuigt. Habermas (1) formuleerde het probleem heel duidelijk: hoe kan een filosoof van Heideggers formaat tot een dergelijk primitivisme vervallen? Het is het raadsel van fascistiese intellektuelen: hoe konden zulke mensen fascisties worden? Het geval van Heidegger heeft echter een extra dimensie. Heidegger was geen wiskundige, geen natuurwetenschapper, maar een filosoof. Wat is de reikwijdte van zijn nazistiese stellingname voor zijn denken? Gaat het om een betreurenswaardige "ontsporing", of om een stap die kruciaal is voor zijn oeuvre? Deze vraag wordt aan de orde gesteld door Jacques Derrida in "De l'esprit, Heidegger et la question", zijn meest recente boek. Derrida heeft Heideggers "Rektoratsrede" grondig herlezen, op zoek naar de betekenis van deze tekst voor Heideggers werk. De resultaten zijn opmerkelijk.

De details van Heideggers ontsporing worden vaak verzwegen, en bij tijd en wijle met veel vertoon "onthuld", maar de feiten zijn bekend. Op 16 april 1933 wordt de sociaal-demokraat Von Möllendorf rektor van de universiteit van Freiburg. Nauwelijks veertien dagen later wordt hij tot aftreden gedwongen, omdat hij de verspreiding van anti-semitiese plakkaten had verboden. Zijn opvolger heet Martin Heidegger. Heidegger houdt een "Rektoratsrede" waarin hij de nazistiese machtsovername begroet en toejuicht. Met verve spreekt hij over de geestelijke missie die het duitse volk is toebedeeld. Heideggers ontsporing is van korte duur, de nationaal-socialistiese leiders waren te bekrompen om zijn talenten te benutten, meent althans Habermas.

1 Jürgen Habermas, Philosophisch-politische Profile, Frankfurt a/M (Suhrkamp) 1971.

In hoeverre heeft Heideggers nazistiese ontsporing zijn filosofies werk bezoedeld? Om de filosofiese reikwijdte van de "Rektoratsrede" te peilen, schrijft Derrida, moeten wij haar heel zorgvuldig lezen. We moeten haar stukje bij beetje afbreken, "dekonstrueren". Wat dan opvalt is Heideggers gebruik van de term "geestelijk". Wat bedoelt hij met de geestelijke missie van het duitse volk? Op het woord "geestelijk" spitst Derrida zijn analyse toe. Hij brengt aan het licht, dat de "Rektoratsrede" geen ontsporing was, maar een kruciale stap in Heideggers oeuvre.

In "Sein und Zeit" (1927) schrijft Heidegger dat er woorden zijn die we niet meer moeten gebruiken, die we moeten *vermijden* . Een van deze woorden is 'geest'. Wat is er mis met 'geest'? 'Geest', zegt Heidegger, is een beladen term die de horizon van ons denken niet verlicht, maar juist verduistert. Het is een 'metafysiese' term, die we onvoldoende hebben ondervraagd. We weten nauwelijks wat we zeggen, wanneer we deze term gebruiken. Ongemerkt kluistert zij ons aan de zware metafysiese denkkaders, die juist vernietigd moeten worden. Na 'Sein und Zeit' zet Heidegger het woord 'geest' dan ook altijd *tussen haakjes* . Hij gebruikt de term, maar met gepaste achterdocht. Maar wat gebeurt? Plotseling worden de haakjes weggelaten, in de Rektoratsrede van '33! Derrida spreekt van een theatraal moment, een 'coup de theatre'. Eerst, in "Sein und Zeit", wordt 'geest' verborgen achter de coulissen. Later wordt het woord op het toneel gezet, maar tussen haakjes. De haakjes zijn het doek vóór het toneel. Plotsklaps gaan de gordijnen open. Welk gistingsproces heeft deze diaboliese manoeuvre mogelijk gemaakt? Waarom spreekt Heidegger nu opeens, zonder omhaal en zonder haakjes, over de *geestelijke* missie van het duitse volk?

Aanvankelijk is 'geest' een metafysiese term, die Heidegger wil vermijden, legt Derrida uit. Wanneer hij haar uiteindelijk toch gebruikt dan doet hij dat omdat hij haar 'gezuiverd' heeft van metafysiese bezoedeling. Voorbij de metafysiese betekenis van het woord heeft hij de ware, oorspronkelijke betekenis teruggevonden. Wat is 'geest'? Heidegger vindt het antwoord in de gedichten van de dichter Georg Trakl. Trakl zet Heidegger op een etymologies spoor. De oorspronkelijke betekenis van 'geest' is niet 'wind of 'adem' zoals de joden en de grieken dachten, maar 'vlam'. De geest is de vlam die de aarde opzoekt om vuur te geven en te nemen. De geest is 'geestelijke leiding', een 'fragendes Vorangehen', een vlam die ons aanvoert. Het is de roeping van de duiste taal om 'geest' haar oorspronkelijke betekenis terug te geven, want alleen in het (oud-) duits kan geest als 'vlam' gedacht worden. Daarom valt de missie, waarover Heidegger in zijn Rektoratsrede spreekt, toe aan het duitse volk, en daarom is de nazistiese machtsovername voor Heidegger een 'geestelijk' moment. De Rektoratsrede is geen ontsporing, het is een kruciale stap in de ontwikkeling van Heideggers denken. Heidegger verkondigt de roeping van het duitse volk om de wereld te verlossen uit de metafysiese duisternis waarin zij gedompeld is.

Gaat het om een ethnocentriese proklamatie? Zijn er racistiese implikaties? Derrida zegt van niet. Wat we van Heidegger verder ook mogen denken, op racisme of anti-semitisme kunnen we hem niet betrappen. Racisme is een vorm van 'metafysika'. Zij beroept zich op biologistiese premissen, die onvoldoende ondervraagd werden. Het

is een metafysies gedrocht, dat vernietigd moet worden. Derrida kontrasteert Heideggers stellingname met een onsympathieke passage in het werk van Heideggers joodse mentor, Edmund Husserl, waar deze ingaat op de missie van Europa om de krisis van het denken te bestrijden. In geestelijke zin, schrijft Husserl, behoren ook de Verenigde Staten tot 'Europa' (met uitzondering van de indianen). De zigeuners echter, die in Europa 'herumvagabundieren', maken er volgens Husserl *geen* deel van uit. Heideggers Rektoratsrede verwoordt geen ethnocentrisme, hij tracht veel meer het nazisme te vergeestelijken en te ontdoen van biologistiese komponenten. Wat zijn nu de praktiese gevolgen van deze filosofiese manoeuvre?

In zijn beroemde "Brief over het humanisme" (2) geeft Heidegger toe, dat zijn denken zich tegen het humanisme keert. De mens moet grondiger en aanvankelijker gedacht worden dan het humanisme doet, het humanisme is een vorm van 'metafysika'. Maar dat betekent niet dat Heidegger zijn toevlucht neemt tot 'het inhumane'. Hij zoekt een 'derde weg' tussen metafysies humanisme en inhumaniteit. Maar deze weg is nu nog niet toegankelijk, schrijft Derrida. Voorlopig moeten we nog vluchten in het humanisme om aan fascisme te ontsnappen. Het humanisme, met haar premissen over de 'rechten van de mens', is 'metafysika', maar het is volgens Derrida de prijs die we betalen voor ons anti-fascisme. Het humanisme is het minste van twee kwaden, het is geen positieve keuze. Heidegger zegt, we moeten afwachten. Onze hoop is een nieuwe taal, die door dichters als Trakl en Hölderlin werd aangekondigd. We leven in de duisternis, ons tijdperk neigt naar middernacht. De dichter, die boven de afgrond hing, heeft dit gevoeld. Zonder weg te vluchten in het humanisme vond hij, voorbij de afgrond, een oorspronkelijke taal, onbezoedeld door metafysiese premissen. De middernacht is een dieptepunt, maar ook een wending. Deze wending, deze 'Kehre' is onze hoop.

We moeten Heidegger niet verwerpen, zegt Derrida, want het probleem dat hij gevoeld heeft is in onze tijd akkuut geworden. Het vraagstuk waar hij mee worstelt gaat ons hier en nu aan, het betreft de 'condition humaine' van de postmoderne mens. Heidegger verwoordt het grote onbehagen van de denkende mens in de snel veramerikaniserende kultuur. Zijn nazistiese ontsporing is een waarschuwing tegen primitiviteit als uitweg, maar de impasse bestaat.

---

2 Martin Heidegger, Brief über den Humanismus. In: Wegmarken, Frankfurt am Main (Klostermann) 1967.